

FLUX-kunstenaarsresidenties: een model voor 'derde ruimtes' op het platteland?

Ilona Sauer

Een of meer theatermakers strijken een paar maanden neer in een plattelandsgemeente en gaan daar de dialoog aan met de inwoners. Dat is de opzet van de Duitse FLUX-kunstenaarsresidenties. In dit artikel gaat Ilona Sauer dieper in op de vraag hoe kunst kan helpen om na te denken over wat wonen op het platteland betekent voor jong en oud.

Sinds 2015 zijn er jaarlijks tijdelijke FLUX-residenties, gerealiseerd met middelen van de Kulturkoffer Hessen. Ze hanteren een format waarbij kunstenaars bewust werken met verschillende generaties inwoners. De samenwerking tussen de FLUX-residenties en scholen in plattelandsregio's resonanceert tot ver buiten de klaslokalen. Dat komt door de samenhang die tussen de projecten met leerlingen en het artistieke werk van deelnemende theaters ontstaat. De gemeente stelt speel-, verzamel- en communicatielocaties ter beschikking en leegstaande gebouwen krijgen zo via productieve processen een andere, culturele bestemming.

De residenties duren gemiddeld twee tot drie maanden en mogen drie jaar achtereenvolgend in dezelfde gemeente plaatsvinden. Aan het eind van elk projectjaar worden de vier tot zes residentieprojecten samengebracht en besproken in een artistiek presentatie- en uitwisselingsplatform.

Van 2014 tot 2017 was FLUX samenwerkingspartner van het bijscholingsprogramma Kunst Rhein-Main.¹ De scholing, waaraan de meeste residentiekunstenaars destijds deelnamen, leverde een wezenlijke bijdrage aan de residenties door artistieke werkwijzen te introduceren die de kunstenaars vervolgens in hun artistieke praktijk integreerden en in landelijke gebieden uitprobeerden en verder ontwikkelden.

Sinds 2020 worden de FLUX-residenties binnen het Koblenzer onderzoeksproject *Der Dritte Ort?* met andere modellen vergeleken. De artistieke concepten van de residenties worden zo opnieuw tegen het licht gehouden. Nieuwe kwesties duiken op, bijvoorbeeld het betrekken dan wel buitensluiten van bepaalde groepen, de reflectie op natuur, landschap, ecologie, en de rol van kinderen als coproductanten en co-onderzoekers in intergenerationele projecten.

De vraag in hoeverre de hedendaagse performatieve kunsten kunnen aansluiten op lokale wensen blijft daarbij een heikel thema. Het is de kunst om bewoners daar op te halen waar ze zijn en hen te sturen naar waar ze nog niet waren, en daarbij ruimte te geven aan hun 'eigenzinnigheid'.

1 Het bijscholingsprogramma maakte deel uit van KUNST_RHEIN_MAIN (K_R_M), een samenwerkingsverband van de universiteit Koblenz-Landau met Tanzlabor 21, Künstlerhaus Mousonturm en FLUX onder leiding van hoogleraar Kristin Westphal. *Theater in Hessen unterwegs* wordt ondersteund door het ministerie voor Onderwijs en Onderzoek (BMBF).

Over ruimtes en plaatsen

In het woordenboek van Grimm wordt het met het zelfstandig naamwoord *Raum* verbonden werkwoord *räumen* omschreven als 'het creëren van een open plek in een bos door ontginning en vestiging' (Peskoller, 2018, p. 26). Zo bezien is de landelijke ruimte ook te beschouwen als een open plek waar veranderingen plaatsvinden, een ruimte voor mogelijkheden in plaats van een 'restcategorie' naast de stad (Morr, 2017), en tevens als een cultureel landschap met verenigingen, tradities, landschappelijke bijzonderheden en een eigen manier van leven.

De regisseuse en dramaturge Hannah Schassner, die voor FLUX enkele kunstenaarsresidenties realiseerde, beschreef het opgroeien op het platteland als volgt:

'Kinderen en jongeren op het platteland houden zich bezig met twee dingen die volstrekt in tegenspraak zijn: de absolute verbondenheid en identificatie met hun woonplaats, die samengaat met een vrijwel kritiekloze trots op de gemeente en haar tradities, en tegelijkertijd de wens om zo snel mogelijk weg te vluchten naar de avontuurlijke grote wijde wereld, die samengaat met een afkeer van het leven op het platteland en de daarmee verbonden structurele problemen. Meer dan eens gaan die twee extremen in één persoon hand in hand. Alles moet blijven zoals het is en tegelijk moet alles anders' (interview met Hannah Schassner, 2018).

Verhalen over landelijke gebieden gaan ook altijd over weggaan en blijven. Voor zowel het weggaan als het blijven zijn vele (persoonlijke) redenen. De meeste kinderen en jongeren groeien tegenwoordig toch al op verschillende plekken op. Een verandering van plaats is voor hen heel normaal, de kindertijd bestaat uit verschillende, elkaar overlappende ervaringen – ook bij kinderen en jongeren die op het platteland wonen.

In tijden van globalisering zijn de oude verschillen en indelingen tussen stad en platteland aan het wankelen geraakt, ook al zijn er door migratie, slechte verkeersverbindingen en dito infrastructuur geen vergelijkbare levensomstandigheden. De oude tegenstelling stad-platteland klopt niet meer, in het dorp heb je stadse dingen en in de stad soms dorpse dingen. De lokale gemeenschapszin is niet meer gebonden aan specifieke nederzettingvormen en er is eerder sprake van hybride vormen. Hier wees Stephan Beetz op in een toespraak in het kader van het TRAF0-congres (TRAF0, 2018).

Over het provinciale en dorpse bestaan bij buitenstaanders sterk uiteenlopende verhalen. Sommigen zien deze als een plek voor bekrompen kleinburgers en rechts-nationale ideologieën, terwijl anderen juist de idylle

zien in vergelijking met de grote stad. Maar ook onder plattelands- en dorpsbewoners zelf zijn er diverse stemmen en belangen, evenals talrijke sociale conflicten tussen de verschillende bevolkingsgroepen: tussen jong en oud, tussen oorspronkelijke bewoners en nieuwkomers.

Er bestaan verschillende beelden, voorstellingen en interpretaties van het platteland die te relateren zijn 'aan andere constructies van maatschappelijke en ruimtelijke ordening zoals wildernis, natuur, stad of landschap' (Decker & Trummer, 2020, p. 12). Tegelijk constateert Göttisch-Elten terecht: 'Platteland is bij lange na geen heterotopie die verwijst naar de tegenhanger stad, maar is in zichzelf al een heterotopie en daarmee versnipperd, divers, heterogeen en laverend tussen reële en geïmagineerde respectievelijk imaginaire ruimtes' (Göttisch-Elten, 2020, p. 315).

Residere: zitten, verblijven, vieren

De residentieprojecten zijn voor hun realisering afhankelijk van de plek, van het aldaar permanent resideren, participeren en ageren, van ontmoetingen, samenwerking, van contacten met sleutelfiguren die deuren kunnen openen en van het samenleven in de tijdelijke woonplaats. Schassner zegt hierover:

'Als je wilt resideren, moet je de plek heel serieus nemen. Alleen dan kan er sprake zijn van een interventie en niet van een verstorende actie van buitenaf. De naam zegt het al: Interventie komt van inter – ertussen, middenin. [...] Je moet dus van binnenuit leren hoe dingen in de betreffende plaats werken. Je moet er middenin zitten, niet alleen maar aan de zijlijn staan!' (interview met Hannah Schassner, 2018)

Dat betekent ook navragen wat de plek beweegt en hoe de plek zelf beweegt. Maar ook vragen: Wat beweegt ons? Hoe willen wij ons bewegen op deze plek? In welke hoedanigheid komen wij? Als theatermakers die tijdelijk ter plekke wonen? Of als tijdelijke medebewoners die ter plaatse ook theater maken? Zijn wij gast of gastheer/gastvrouw, of allebei tegelijk?

Het werk ontstaat 'vanuit de plek', aldus een omschrijving van een kunstenaar die betrokken was bij de Kulturweberei in Schlitz, een FLUX-residentie in een leegstaand pand. Perspectiefwisseling en wederzijdse erkenning van bezoekende kunstenaars en vaste bewoners van de residentieplaatsen is hier het concept.

De deelnemende kunstenaars bewegen zich in het spanningsveld tussen hedendaagse theaterformats en op volkskunst en erfgoed gebaseerde praktijken en de daaraan verbonden wensen van de bewoners. Ze zijn

zelf meestal afkomstig uit stedelijke gebieden. Daardoor bekijken ze de plattelandsregio's veelal vanuit een urbaan perspectief en moeten ze eerst omdenken. Tegelijkertijd 'ontmoeten ze actoren in landelijke gebieden die bij het vormgeven van hun zelfbeeld eveneens weinig tegenspraak opzoeken en bijvoorbeeld de breuklijnen en verscheidenheid in de dorpen niet thematiseren' (Beetz, 2020, p. 8).

Tijdelijke openbare ruimtes

De structurele veranderingen in de plattelandsgebieden zijn niet los te zien van omdenken in cultuurpolitiek opzicht; dit is een proces dat niet uitsluitend te maken heeft met culturele activiteiten. Wel zouden culturele initiatieven verschuivingen mogelijk kunnen maken die andere voorstellingen en beelden van het plattelandsbestaan toelaten en oproepen.

Juist in landelijke gebieden zijn er nieuwe vormen van participatie nodig en 'derde ruimtes', zodat er 'cultuur vanuit communicatie' kan ontstaan. Kunstenaars Hannah Schassner en Annika Keidel veranderden de normale gang van zaken in Großenlüder door de gemeente tot een speelveld te maken. Ze experimenteerden met spelformats en creëerden samen met de bewoners de kunstfiguur Ludo. In Büdingen verzamelden de performers met hun droomlaboratorium de dromen en wensen die van de bewoners voor Büdingen hadden en overhandigden die aan de burgemeester.

Hieronder bespreken we twee projecten wat uitgebreider.

Peter von Orb was een beruchte rover die zich in vroeger tijden met zijn roversbende verscholen hield in de diepe wouden van de regio Spessart. Hij werd gevreesd, maar de gewone mensen waardeerden hem: Peter stal namelijk van de rijken en gaf het geld aan de armen. Er werd een premie op zijn hoofd gezet, maar hij wist steeds weer uit handen van de autoriteiten te blijven. Dit verhaal zit in het geheugen van de bewoners van Bad Orb gegrift en inspireerde kunstenaarsgroep LIGNA tot de projecten 'Wirtshaus im Spessart' en 'Radio Orb'. LIGNA is vooral bekend door hun luisterperformances en radioballetten. Hoe kun je een project initiëren dat als referentiepunt dient voor zowel culturele leken, kunstenaars als politiek? En hoe maak je van mensen die normaal gesproken cultuur consumeren ineens medevormgevers? Met die vragen experimenteerden LIGNA-kunstenaars Ole Frahm, Michael Hüners en Torsten Michaelsen in Bad Orb, een gemeente in de Landkreis Main-Spessart (Föhl & Gernot, 2016):

'Je kunt onze stukken zien als modellen waarin het publiek wordt beschouwd als een tijdelijke gemeenschap en die een politiek karakter kan hebben. De voorstellingen nodigen het publiek uit om in verzet of in actie te komen. Het publiek wordt actor.' (Frahm & Michaelsen, 2018, p. 263)

LIGNA koppelde in de twee residentieprojecten hun artistiek werk aan politieke ontwikkelingen in de gemeente en maakte zich sterk voor een ontwikkeling waarbij bewoners actief betrokken worden. 'Participatie stelt het vraagstuk macht aan de orde. De vraag wordt opgeworpen in hoeverre en met welk doel participatie wenselijk, op te eisen en toe te laten is, en hoe deze gesteund en in praktijk gebracht kan worden. [...]' (Berger, 2017, p. 382) In 2016 creëerde LIGNA in een leegstaand pand in de Hauptstraße het 'Wirtshaus im Spessart' als ruimte voor communicatie en evenementen en als rovershol voor kinderen. Destijds stonden in deze straat talloze huizen, winkels en cafés leeg.

Net in die tijd was de gemeente Bad Orb bezig een nieuwe stadsvisie te ontwikkelen, waarbij ze ook de bevolking betrok. Parallel daaraan verzamelde LIGNA in informele gesprekken informatie, verhalen en oordelen van de bewoners over het leven in hun kleine stad. In een ver verleden stelden ook de rovers uit Spessart kwesties als geluk en gerechtigheid aan de orde. LIGNA keek naar hoe het bezit in Bad Orb verdeeld is en vroeg zich, gezien de vele leegstaande panden, af hoe bewoners de leefkwaliteit in de gemeente ervaren. Op basis van de verzamelde informatie creëerde LIGNA in de voetgangerszone een akoestische ruimte door voor de leegstaande huizen en winkelpanden radio's te plaatsen die als 'huizen' spraken:

'Elk leeg huis is een belofte.
Ik ben het museum van een betere tijd.
In dit opzicht is het nodig dat ik er ben.
Alleen een leegstaand huis herinnert eraan dat er iets anders was.'

Eerder al hadden de kunstenaars de meningen van de bewoners gepeild over wat er met de leegstaande panden zou moeten gebeuren. De kinderen verzetten zich tegen een politiek van uitsluiting en maakten hun wensen voor gebruik van de leegstaande panden kenbaar. Er zijn veel redenen om kinderen als medeonderzoekers bij gemeentelijke processen zoals een stadsvisie te betrekken. Zij kunnen hun eigen visie en eigenzinnigheid inzetten.

In 2018 opende LIGNA in een voormalige speelgoedwinkel de tijdelijke radiozender 'Radio Orb'. Ook tijdens deze residentie creëerde LIGNA een tijdelijke publieke ruimte, gebaseerd op 'verstoring van de normale toestand' en de verbinding tussen radio en openbare ruimte. Ook dit keer was het de bedoeling collectieve ruimtes voor bewoners te openen die niet gericht zijn op een 'geharmoniseerde vorm van gemeenschap' (Primavesi, 2011, p. 16), maar waarin mensen kunnen spelen en op verschillende manieren experimenteren met collectief gedag. Belangstellende kinderen en volwassenen kregen in workshops les over het maken van radioprogramma's. De voormalige speelgoedwinkel werd bijvoorbeeld een 'derde ruimte' waar mensen de mogelijkheid

hadden om met elkaar van gedachten te wisselen en hun mening naar voren te brengen.

Spelen en spelelementen waren wezenlijke aanknopingspunten, zowel voor de ontmoetingen tussen generaties in de studio als voor de interventies in de kleinstedelijke omgeving. Zo vergde het 'Orber Memory', een radiospel voor de hele familie, naast een goed oriënteringsvermogen en lokale kennis, ook een scherp oor en snelle voeten. In de door LIGNA gespeelde variant werden de veranderingen in de plaatsen en de leegstaande panden van de afgelopen twee jaar zichtbaar. In tegenstelling tot het traditionele memoryspel zijn twee bij elkaar behorende kaartjes niet altijd identiek: op sommige plaatsen staat nu een nieuw huis of helemaal geen huis meer, sommige panden werden gerenoveerd, maar veel leegstaande panden verkeerden nog in dezelfde staat als twee jaar eerder. Het kunstenaarscollectief wil in zijn radiowerk vooral de spanning tussen het zichtbare (zoals een stadje) en het onzichtbare (het imaginaire) blootleggen en zo de aanzet geven voor veranderingsprocessen (Frahm, 2016, z. p.)

Lopen en dwalen

Het lopen en bewegen door lokale plekken staat in veel residenties centraal. De openbare ruimte is een 'centrale plek van de civiele samenleving waar geschiedenis, heden en toekomst zichtbaar en tastbaar worden gemaakt en onderwerp zijn van onderhandeling' (Jeschonnek, 2017, p. 208). Dat bleek ook in het residentieproject *STADT LAND KIND* uit 2018 van kunstenaarsduo Willems & Kiderlen in de kleine gemeente Gadernheim in het Odenwald. Hun audiowandeling begon bij de plaatselijke school en leidde langs weilanden en bossen naar het plaatselijke kerkhof, naar een leeg zwembad achter een dorpsherberg en naar geheime plekken van kinderen in het stadje. De deelnemers ontvingen de aanwijzingen live van de kinderen via een koptelefoon.

Het kunstenaarsduo Willems & Kiderlen werkt sinds 2015 samen en ontwikkelt een 'Theater der Kinder' dat de verhouding tussen het individu en de ander en tussen de generaties onderzoekt. Voor de audiowandeling nam het duo opgroeien op het platteland, de hieraan toegekende waarden en idealiserings- en wetenschappelijke verklaringen erover tot uitgangspunt: 'Doordat volwassenen een gevoel van verstedelijking ervaren, neemt het verlangen naar het ongerepte weer toe en dit wordt dan geprojecteerd als plekken van verlangen. Tegelijkertijd is er een parallel te zien tussen natuur en kind.' (Willems, 2020, z. p.). Daarnaast richtten de kunstenaars zich op het thema 'generatie' en vroegen ze de ouderen wat deze graag zouden doorgeven aan de volgende generatie. Het was de bedoeling de verhouding tussen de generaties en hun wederzijdse vooroordelen op de proef te stellen, maar vooral

ook om de andere generatie te laten zien hoe de eigen leefomgeving eruitziet of -zag en wat men komende generaties wenste mee te geven.

De vraag hoe wij onze toekomst vormgeven is onvermijdelijk verbonden met het thema generatie schrijft Kristin Westphal. Ze verwijst naar Walter Benjamins woorden 'dat de perceptuele wereld van het kind doortrokken is met sporen van de oudere generatie en daarmee in wisselwerking staat, ook in de manier waarop het kind speelt' (Westphal, 2009, p. 174 e.v.).

De vraag blijft hoe men nu verder kan gaan en hoe artistieke praktijken handelingsruimtes voor bewoners kunnen openen. En vooral blijft de vraag hoe nog sterker dan tot nu toe kinderen, jongeren en volwassenen – in het besef van structurele ongelijkheid en verschillen – de dialoog met elkaar kunnen aangaan.

Ilna Sauer studeerde pedagogische wetenschappen, geschiedenis en sociologie. Ze werkte als theaterpedagoge voor theatergezelschappen en culturele instellingen. Van 2008-2019 was ze projectleidster van FLUX Theater+Schule waar ze vanaf 2015 de residentieprojecten en de 'Akademie für Kinder' in plattelandsgebieden in Hessen organiseerde. Ze werkt mee aan het onderzoeksproject van Wiebke Waburg en Kristin Westphal *Der dritte Ort? Künstlerische Residenzen im ländlichen Raum*.
i.sauer@theaterundschule.net

Literatuur

- Beetz, S. (2020). Wohin driftet das Land? Wirkungsmacht öffentlicher Diskurse. *Kubi, Magazin für Kulturelle Bildung*, (18), 4-9.
- Berger, H. M. (2017). Und jetzt bitte alle Intervention. Über die Kunst der Partizipation zwischen Instrumentalisierung und Aktivierung. In G. Jeschonnek (Hg.), *Darstellende Künste im öffentlichen Raum. Transformationen von Unorten und ästhetische Interventionen* (pp. 376-382). Theater der Zeit.
- Decker, A., & Trummer, M. (2020). Perspektiven einer Kulturanalyse des Ländlichen. In Eine thematische Hinführung. In M. Trummer & A. Decker (Hg.), *Das Ländliche als Kulturelle Kategorie. Aktuelle kulturwissenschaftliche Perspektiven auf Stad-Land-Beziehungen* (pp. 9-20). Transcript.
- Föhl, P. S., & Gernot, W. (2016). Transformation und Community Building. *Kulturpolitische Mitteilungen*, 152(1), 30-33.
- Frahm, O. (2016). *Dokumentation FLUX Künstlerresidenz. LIGNAs Wirtshaus im Spessart*.
- Frahm, O., & Michaelsen, T. (2018). Pädagogium. In K. Westphal, T. Bogerts, M. Uhl, & I. Sauer (Hg.), *Zwischen Kunst und Bildung. Theorie, Vermittlung, Forschung in der zeitgenössischen Theater-, Tanz- und Performancekunst* (pp. 263-285).
- Göttsch-Elten, S. (2020). Stadt-Land-Schluss? Zusammenfassung und Resümee einer Tagung. In M. Trummer & A. Decker (Hg.), *Das Ländliche als Kulturelle Kategorie. Aktuelle kulturwissenschaftliche Perspektiven auf Stad-Land-Beziehungen* (pp. 315-322). Transcript.
- Jeschonnek, G. (2017). Theaterraum der Zukunft. 18 Projekte im Rückblick. In G. Jeschonnek (Hg.), *Darstellende Künste im öffentlichen Raum*. Transcript.
- Morr, M. (2017). Ländliche Räum. In W. Schneider, B. Kegler, & D. Koß (Hg.), *Vital Village. Development of Rural Areas as a Challenge for Cultural Policy* (pp. 225-232). Transcript.
- Peskoller, H. (2018). Natur, Raum, Körper. Zur Transformation von Wissen. In B. Engel, H. Peskoller, K. Westphal, K. Böhme, & S. Kosica (Hg.), *räumen - Raumwissen in Natur, Kunst, Architektur und Bildung* (pp. 18-37). Beltz Juventa.
- Primavesi, P. (2011). LIGNA Freies Radio und öffentlicher Raum. In A. König, & P. Feigelfeld (Hg.), *LIGNA: AN ALLE. Radio Theater Stadt* (pp. 7-18). Spector Books.
- TRAFO, Modelle für Kultur im Wandel (2018, 15 oktober). *TRAFO-Ideenkongress. Vortrag: Vortrag: Prof. Dr. Stephan Beetz*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Kaw1FkGrBio>
- Westphal, K. (2009). Zur Aktualität der Künste im Morgen. An einem Beispiel von Theater mit Kindern für Erwachsene. In K. Westphal & W.-A. Liebert (Hg.), *Gegenwärtigkeit und Fremdheit. Wissenschaft und Künste im Dialog über Bildung* (pp. 171-184). Juventa.
- Willems, K. (2020). *Dokumentation FLUX Künstlerresidenz Stadt. Land. Kind*.